

Стельникович С.В.
кандидат історичних наук, асистент кафедри
редагування та основ журналістики
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Єврейська національна меншина України в політиці бульбівського руху

Після завершення Другої світової війни одним із головних завдань радянської історичної науки стала критика та компрометація українського національного руху опору. Основний наголос було зроблено на антирадянській спрямованості його боротьби, а матеріал тенденційно підбирався та виривався із загального контексту. Винятково з негативних позицій висвітлювався й образ Т. Бульби-Боровця та його збройних формувань. Така тенденційність, окрім іншого, сприяла утвердженню помилкової думки про упереджене ставлення бульбівців до представників національних меншин України, у тому числі й до єврейської.

У дослідженнях, присвячених українському руху опору, які з'явилися з початку 90-х рр. ХХ ст., особа Т. Бульби-Боровця та його рух, у порівнянні з радянською історіографією, зазнають кардинальних переоцінок і розглядаються з позицій об'єктивності та історизму. Певної уваги в цих розвідках надано німецькій акції знищення єврейського населення містечка Олевськ Житомирської області за участі демобілізованих вояків Поліської Січі 19 листопада 1941 р. У загальному дослідники приходять до висновків, що ця акція була ініційована та керована німцями, а січовики, які брали в ній участь, уже не належали до Поліської Січі, оскільки остання 15 листопада 1941 р. була розпущена [1].

У даній статті ми робимо спробу аналізу політики бульбівських збройних формувань – Поліської Січі, Української повстанської армії Бульби-Боровця (УПА(Б-Б)), Української народної революційної армії (УНРА) – по відношенню до національних меншин України, зокрема до єврейської.

Уже на початку своєї військової діяльності у середині 1941 р. бульбівський рух у формі партизанських збройних формувань під назвою «Поліська Січ» мав чітку політику у ставленні до національних меншин України, яка відзначалася своєю демократичністю та толерантністю. Усі без винятку нацменшини вважалися повноправними представниками громадян української держави, яким гарантувалися відповідні права та свободи. Так, у політичній програмі руху «За що бореться Українська Повстанська Армія» проголошувалося, що Поліська Січ веде боротьбу за рівноправність всіх громадян незалежно від їх статі, стану, національності та релігії; за свободу думки, слова, віри і чину кожного громадянина української держави без різниці його національності, статі, стану, походження й політичних та

релігійних переконань [2, с. 138-139]. Інший документ – «Закон українського партизана» – прийнятий Поліською Січчю у другій половині 1941 р., який поряд з програмою «За що бореться Українська Повстанська Армія» виступав засобом ідеологічної та політичної сомоідентифікації збройних формувань Поліської Січі, проголошував: «Хто примусово реквізує від цивільного населення (без огляду на те, якої воно національності) які будь речі, як: харчі, одяг і т. н., той не є українським партизаном, а звичайним злодієм і грабіжницьким бандитом» [3, арк. 11]. Крім того, за деякими даними, до складу формувань самої Січі на рівних правах з українцями входили представники національних меншин, зокрема євреї та поляки.

Задекларовані принципи стали складовою законодавчої бази для Олевської (Поліської) республіки – території, на яку протягом серпня – листопада 1941 р. поширювала вплив Поліська Січ (північно-західна частина Житомирської області).

Уперше січовики зіткнулися з «єврейським питанням» 15 серпня 1941 р., коли загін під командуванням поручника Омелянова в кількості 300 чоловік вступив до Олевська і малодисципліновані козаки почали захоплювати особисті речі єврейського та іншого населення, що залишило місто при відході більшовиків. У зв'язку з цим, поручник Омелянів зібрав курінь і наказав повернути особисті речі, а частину з них – роздати бідним мешканцям міста, що викликало незадоволення серед військових [4, с. 3]. Про те, що січовики в умовах німецької окупації ставали на захист євреїв, свідчить також наступне. Один із учасників бульбівського руху С. Гожий згадує, що в період діяльності Січі працівниця олевської друкарні, єврейка за національністю, сказала Т. Бульбі-Боровцю: «Доки ви тут, ми тут живемо. Не буде вас – не буде й нас» [5, с. 37].

Однак генеральна політична лінія керівництва Січі щодо захисту єврейського населення не знаходила підтримки у деяких діячів Олевської республіки. Очевидно під німецьким тиском, 29 жовтня 1941 р. голова Олевської районної управи Б. Симонович видав наказ № 13, у якому вимагав звільнити євреїв з роботи установ та організацій, а на підприємствах, де вони працювали, – зробити вивіску жовтого кольору з написом: «жидівське виробництво» [6, арк. 38].

На сьогодні досить дискусійним та неоднозначним є питання щодо знищення у регіоні північно-західної частини Житомирщини у другій половині 1941 р. мирного населення єврейської національності за участю військ Т. Бульби-Боровця. Зважаючи на офіційний статус, наданий німецькою владою, загони Поліської Січі були зобов'язані підтримувати ці антигуманні дії німецької влади. У такому випадку перед нами постає питання, наскільки частини Т. Бульби-Боровця проявляли самостійність у цих акціях.

У період німецької окупації нацистські війська проводили винищення певних етнічних груп населення – у першу чергу населення єврейської національності. На території Житомирської області планомірне винищення осіб єврейської національності розпочалося з перших днів окупації у

Житомирі, Бердичеві, Новоград-Волинському, Коростені, Коростишеві та в інших населених пунктах компактного проживання євреїв. Із другої половини липня 1941 р. масові розстріли єврейського населення систематично проводилися «Зондеркомандою 4а», поліцейським батальйоном, підрозділами СС. Протягом липня 1941 р. у Житомирській області було знищено близько 3 тисяч євреїв, протягом серпня – 10 тисяч, а протягом вересня – понад 27 тисяч чоловік; у жовтні-листопаді 1941 р. було знищено ще понад 8,5 тисячі євреїв [7, с. 10, 14].

Акція знищення єврейського населення Олевська за участю січовиків відбулася 19 листопада 1941 р., уже після офіційного розпуску Поліської Січі. Це питання стояло на порядку денному Ради старшин Поліської Січі 18 листопада 1941 р., коли до її штабу із Житомира прибув капітан німецьких військ СС Гічке. Перед керівництвом організації він поставив вимогу розстрілу всіх євреїв Олевська 19 листопада 1941 р. Сотник К. Сиголенко відповів німецькому представнику, що відділ уже розпущено (15 листопада 1941 р.), через що він не має права видавати своїм людям такі накази. Він заявив, що колишні січовики будуть зібрані для боротьби з озброєним ворогом як воїни, а не знищувати беззбройних жінок, стариків, калік та дітей, не дивлячись на їх національність. На цю відповідь капітан СС Гічке пригрозив застосуванням відповідних заходів за невиконання наказу. Ним було насильно мобілізовано двох старшин та 60 демобілізованих козаків, які 19 листопада розстріляли 535 євреїв. Факт знищення єврейського населення в Олевську 19 листопада 1941 р. німецьким командуванням разом із січовиками підтверджується очевидцями трагедії [8, арк. 2]. Ці дії Рада старшин Поліської Січі засудила як ганебні [9, арк. 9-10].

Основною трагедією цих подій є те, що сам сотник К. Сиголенко, який брав у них участь як представник Поліської Січі, за національністю був євреєм (справжнє прізвище Сигал Хаїм Ісаакович). 14 травня 1951 р. він був арештований Управлінням МДБ Рівненської області (затриманий у Берліні апаратом Уповноваженого МДБ СРСР). Його було звинувачено за статтями 54-1«б» та 54-11 КК УРСР. У витягу з рішення про обвинувачення зазначається, що Сигал Хаїм Ісаакович у пред'явленому йому звинуваченні винним себе визнав (серед звинувачень – діяльність, пов'язана з існуванням Поліської Січі та діяльність у складі української поліції після розпаду Січі), відмовляючись лише від кількох пунктів, серед яких те, що особисто розстрілював євреїв. Перебуваючи у складі української поліції уже після розпаду Поліської Січі і не маючи до УПА(Б-Б) жодного відношення (дані про його зв'язки з Т. Бульбою-Боровцем після розпаду Січі відсутні), як комендант районної поліції Дубровицького району (Рівненська область), він, очевидно, брав участь у антиєврейських акціях, про що доводить комісія зі звинувачення [10, с. 301-303]. Дані про участь К. Сиголенка в акціях знищення єврейського населення Дубровицького району Рівненської області підтверджують також матеріали Галузевого державного архіву СБУ [11, арк. 6].

Для відтворення історичної правди потребує вивчення кожний

конкретний випадок знищення представників єврейської національності за участю бульбівців. Адже часто деякі дослідники наводять дані про знищення євреїв, які можна поставити під сумнів. Так, М. Шелюг зазначає, що восени 1941 р. бульбівці поблизу села Варварівка Олевського району разом із німцями взяли участь у розстрілі понад 600 чоловік єврейської національності, поблизу села Юрківщина Ярунського району вони розстріляли близько 200 євреїв. Крім того, М. Шелюг стверджує, що січовики були причетні до знищення 2567 осіб різних національностей навіть у тих регіонах Житомирської області, на які їхня діяльність ніколи не поширювалася, зокрема біля містечка Баранівка [12, с. 256; 13, с. 16; 14, с. 7; 15, с. 43]. Подібні ніким і нічим не підтвержені «дані» про знищення місцевого населення відділами Поліської Січі наводяться і в інших публікаціях [16, с. 489-490; 17, с. 338].

Як видно з таблиці № 1. (графу «інші нації», куди були віднесені євреї), кількість єврейського населення в Олевському районі на жовтень місяць 1941 р., відповідно до німецького перепису населення території гебітскомісаріату Олевськ від 1 жовтня 1941 р., не перевищувала 613 чоловік [18, арк. 57]. Окрім цього, в графу «інші нації» могли входити не лише євреї, а й представники інших національностей і, таким чином, кількість єврейського населення статистично могла бути ще меншою. На нашу думку, кількість євреїв не набагато перевищувала кількість осіб, які були знищені 19 листопада 1941 р. – 535 чоловік.

Таблиця № 1.

Розподіл населення Олевського району за національністю станом на 1 жовтня 1941 р.

	Українців	Поляків	Росіян	Німців	Чехів	Інших націй	Всього
Абсолютна кількість	39044	634	138	176	9	613	40614
Кількість у %	96,1	1,6	0,3	0,4	–	1,6	100

Комісія із розслідування злочинів, спричинених мирним громадянам сільрад Олевського району Житомирської області УРСР за період тимчасової окупації району з серпня 1941 р. по грудень 1943 р., повідомляла, що всі ці акції очолювали гебітскомісар міста Олевськ Фішер та полковник Грацер: «Винувниками злодійських убійств мирного радянського населення по сільрадам Олевського району являлись також пособники німецьких фашистів – українські націоналісти так званої «Поліської Січі» на чолі з їх отаманом Боровиком (Боровцем. – С. С.), орудованим під псевдонімом «Тарас Бульба» [8, арк. 1].

Детальна характеристика положень цього документу свідчить про його досить суперечливий характер. Для того, щоб дійсно сказати, що Т. Бульба-Боровець був постійним «пособником німецького нацизму» у знищенні мирного населення Олевського району, варто відзначити, що формування Поліської Січі перебували на офіційному становищі стосовно німецької

адміністрації лише до кінця листопада 1941 р. А з весни 1942 р. бульбівський рух переходить на позиції двофронтової збройної боротьби: як проти СРСР, так і проти Німеччини. Вищенаведений документ укладений не за протокольним принципом, а лише в 1944 р., коли, підбиваючи підсумки жахів німецької окупації, можна було підвести під це й інші негативні аспекти, небажані для радянської влади, такі як національний рух опору Т. Бульби-Боровця. Отож, через ряд суб'єктивних чинників у документі відбувається ототожнення дій німецької окупаційної політики з діями руху Т. Бульби-Боровця.

З іншого ж радянського документа випливає, що всі накази про знищення населення Олевського району надходили від керівництва місцевої німецької адміністрації [19, арк. 30-30зв.]. Також не відповідає дійсності інформація іншого радянського документа, у якому повідомляється, що українські національні формування Поліська Січ керувалися гаслом «Бий жида, німця, ляха і кацапа» [20, арк. 42], адже до кінця 1941 р. збройна боротьба січовиків мала виключно антирадянське спрямування.

Поліська Січ, як український добровольчий легіон, протягом усього часу свого існування вела боротьбу проти радянських партизанських загонів, відступаючих фронтових формувань Червоної армії, проти місцевих комуністів, радянських активістів тощо, серед яких могли бути і представники єврейського населення. Ця боротьба, окрім усього іншого, передбачала збройне протистояння між ними, наслідком чого були жертви як з однієї, так і з другої сторін. Тому повідомлення про знищення населення січовиками – ніщо інше як підведення під рамку «знищення» мирного населення вбитих у збройних протистояннях.

Після завершення Другої світової війни Т. Бульба-Боровець постав перед англійським судом, де поряд зі звинуваченням у прислужництві німцям, йому інкримінували єврейські погроми на окупованій території. Під час судового процесу з квітня по листопад 1946 р. було допитано понад тисячу свідків, серед яких було чимало євреїв. За результатами слідства Т. Бульбу-Боровця було виправдано [21, с. 3].

У післявоєнний час колишній отаман справедливо відкидав будь-які закиди стосовно антагоністичного ставлення вояків Поліської Січі та інших збройних формувань бульбівців до представників національних меншин на окупованій німцями території України, зокрема до євреїв і поляків. Так, у 1957 р. на Заході сіоністська преса (вінніпезький часопис «Джуїш Пост» від 2 травня) розпочала широку антиукраїнську кампанію. З її різкою критикою виступив Т. Бульба-Боровець, який у статті «Україна і жида» висловив свої погляди на стосунки між українським і єврейським народами та на відносини бульбівського руху з єврейською меншиною України: «... коли на початку німецькосовецької війни, в районах, де до 15-го листопада 1941 року, в обійдених німцями багнистих теренах Полісся, була наша воєнна адміністрація, не був не тільки розстріляний, але навіть ограбований якоюсь бандою жоден поляк та жид, то це впливало з нашого воєнного обов'язку забезпечити життя і майно всього населення даної території» [22].

На початку 1942 р. Т. Бульба-Боровець під назвою «УПА» (УПА(Б-Б)) створює нові партизанські формування, які вже навесні, відповідно до посилення терору та репресій німців по відношенню до цивільного українського населення, переходять на позиції двофронтової боротьби й розпочинають антинімецькі виступи. Причому, поряд із основною задачею (захист місцевого українського населення) важливе завдання, яке ставила перед собою Головна Команда УПА та особисто отаман, – оборона національних меншин України (у першу чергу єврейської та польської) від свавілля німецьких окупантів. Сам Т. Бульба-Боровець у післявоєнний час в уже згадуваній статті «Україна і жиди» відзначав: «... коли контрольовану нами територію посіла німецька адміністрація, а ми пішли в протинімецьке підпілля – і звідти протестували проти винищування німцями жидів і поляків на українській території як національних меншин України...» [22]. Позицію отамана, спрямовану на захист представників національних меншин, підтверджують також учасники українського руху опору. Так, полковник Вільного козацтва УНАКОР П. Філоненко у книзі спогадів «Збройна боротьба на Волині» зазначає, що Т. Бульба-Боровець у цей час рішуче виступав проти знищення представників національних меншин [23, с. 51].

Керівництво УПА(Б-Б) намагалося унеможливити також будь-які виступи своїх вояків проти цивільних представників нацменшин. Зокрема, ця позиція була підтримана «Законом українського партизана» від 15 вересня 1942 р., у якому йдеться: «Всякого роду зловживання на тлі реквізицій та грабування цивільного населення незалежно від того, якої воно національності, підлягають карі смерті» [24, арк. 90].

У період діяльності УНРА (з 20 липня 1943 р.) бульбівська політика захисту представників національних меншин українських земель, у тому числі євреїв, тривала й надалі. Останні поряд з іншими нацменшинами нарівні з українцями могли вступати до лав УНРА для боротьби за відновлення української державності: «В ряди УНРА входять також ті члени національних меншин України, що вважають Україну своєю батьківщиною і готові чесно боротися за відбудову української незалежної держави» [20, арк. 103; 25, арк. 159].

Таким чином, діяльність українського національного руху опору Т. Бульби-Боровця на всіх етапах повстанської боротьби (Поліська Січ, УПА(Б-Б), УНРА) ґрунтувалася на чітких ідейно-політичних засадах. Серед них чільне місце займав принцип толерантного ставлення до представників національних меншин, у тому числі й до представників єврейського населення українських земель. Єврейське населення, поряд з іншими нацменшинами, вважалось повноправними представниками громадян України, що було закріплено програмними документами руху.

Список використаних джерел та літератури

1. Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ» / В. Дзьобак // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1994. – № 1. – С. 124-139; Дзьобак В. В. Тарас

Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / В. В. Дзьобак. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / [В. В. Дзьобак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін.]; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2005. – 496 с.; Стельникович С. В. Тарас Бульба-Боровець : нарис повстанської діяльності / С. В. Стельникович. – Коростень : Друк, 2004. – 138 с.; Стельникович С. В. Поліська Січ та єврейське питання міста Олевськ / С. В. Стельникович // Житомирщина : минуле, сьогодення, поступ у майбутнє : наук. зб. Т. 1 / [за заг. ред. П. Ю. Сауха, О. М. Швидака, І. І. Ярмошика та ін.]. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 117-121; Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця : історичний нарис / С. В. Стельникович. – Житомир : ЖОД, 2007. – 217 с.

2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху : [спогади] / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег : Волинь, 1981. – 326 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Од. зб. 9. – 110 арк.

4. Гайдамака. – 1941. – 21 вересня.

5. Гожий С. Незабутній Тарас Бульба / С. Гожий // Самостійна Україна. – 1995. – № 1. – С. 33-40.

6. Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. – Основний фонд. – Од. зб. 10666. – 200 арк.

7. Книга Скорботи України. Житомирська область / [голова редколегії Р. Р. Петронговський]. – Житомир : Льонок, 2002– . – Т. 1. – 2002. – 880 с.

8. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. Р.2636. – Оп. 1. – Од. зб. 66. – 199 арк.

9. Державний архів Рівненської області. – Ф. Р.30. – Оп. 2. – Од. зб. 112. – 23 арк.

10. Poliszczuk W. Nacjonalizm ukraiński w dokumentach. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu : w 5 т. / W. Poliszczuk. – Toronto, 2002– . – Т. 5 : Dokumenty z zakresu działań struktur nacjonalizmu ukraińskiego w okresie od grudnia 1943 do 1950 roku (część 3). – 2003. – 510 s.

11. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 13. – Т. 1. – Од. зб. 372. – 386 арк.

12. Житомир'яни на фронтах Великої Вітчизняної війни 1941–1945 : [спогади ветеранів] / [упоряд. : Г. І. Денисенко, В. В. Калінкіна, К. А. Маймула та ін.]. – [2-е вид., доп.]. – Житомир : Полісся, 2000. – 324 с.

13. Шелюг М. ОУН : сторінки історії / М. Шелюг. – Житомир : Видання газети «Житомир», 1997. – 48 с.

14. Шелюг М. Правди не сховаєш! : збірка документальних оповідань про діяльність ОУН-УПА / М. Шелюг. – Житомир : КПЖФ, 1996. – 48 с.

15. Шелюг М. П. «Правда очі коле!» або УПА «Схід» Житомирщині / М. П. Шелюг // Юні патріоти Житомирщини у Великій Вітчизняній війні : програма та тези наук.-практ. конф., присвяченої 55-річчю Перемоги над фашистською Німеччиною. – Житомир, 2000. – С. 37-44.

16. Книга Пам'яті України. Житомирська область : в 12 т. / [голова редколегії Р. Р. Петронговський]. – Житомир : Льонок, 1993– . – Т. 8 : Овруцький, Олевський райони. – 1995. – 640 с.

17. Книга Скорботи України. Житомирська область / [голова редколегії Р. Р. Петронговський]. – Житомир : Льонок, 2002– . – Т. 2 : кн. 1. – Житомир : Рута, 2006. – 524 с.

18. ДАЖО. – Ф. Р.1151. – Оп. 1. – Од. зб. 145. – 120 арк.

19. ДАЖО. – Ф. Р.2636. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – 77 арк.

20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 23. – Од. зб. 930. – 208 арк.

21. Дещинський Л. Отаман / Дещинський Л., Бондаренко К., Киричук Ю. // За вільну Україну. – 1996. – 6 червня.

22. Бульба-Боровець Т. Україна і жиди / Т. Бульба-Боровець. – Режим доступу: // <http://www.novasich.org.ua/index.php?go=News&file=print&id=1406>.

23. Філоненко П. Збройна боротьба на Волині : спомини учасника / П. Філоненко. – Вінніпег : Волинський видавничий фонд, 1958. – 56 с.

24. ЦДАГОУ. – Ф. 105. – Оп. 1. – Од. зб. 37. – 149 арк.

25. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 70. – Од. зб. 992. – 181 арк.